

MARIAN OLEJNIK <https://orcid.org/0000-0002-8447-5841>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
University Ignatianum in Cracow
e-mail: marian.olejnik@ignatianum.edu.pl

Psychologia narracyjna o rozwoju – komentarz¹

Narrative Psychology on Development: A Commentary

Abstract: The present article is a critical commentary of Prof. Elżbieta Dryll's paper *Narrative Psychology on Development*. The main goal of these considerations was to draw attention to the importance of theoretical reflection on development within the perspective of narrative psychology. Such reflection – although implied by the title of Prof. Dryll's paper and explicit in her declaration that narrative psychology is “a plane for construing theory of human development” – was not the object of a comprehensive analysis. This shortage was then the reason to draw attention to topics and problems of importance to the theory of human development based on the assumptions of narrative psychology. These are problems such as theoretical and methodological consequences of the “narrative turn” that took place within the paradigm of social constructionism. This commentary also deals in a more detailed manner with consequences of three theses put forward by Prof. Dryll that are characteristic for narrative stance in viewing of the human development. **Keywords:** narrative psychology, social constructionism, human development

Słowa kluczowe: psychologia narracyjna, konstrukcjonizm społeczny, psychologiczny rozwój człowieka

¹ Przedmiotem komentarza jest wprowadzenie prof. Elżbiety Dryll do dyskusji panelowej zatytułowanej „Psychologia narracyjna o rozwoju” w ramach XXIX Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, Warszawa, 20–22 maj, 2021 r.

Psychologia narracyjna z racji założeń, na których jest oparta, czyni przedmiotem swojego szczególnego zainteresowania naturę ludzkiego doświadczenia. Jest ono w sposób konieczny wypełnione znaczeniem, które znajduje swój wyraz w formie tworzonych przez człowieka opowiadań i historii, a więc tekstów o strukturze narracyjnej. Ta strona ludzkiego doświadczenia nie podlega porządkowi logiczno-formalnemu, do którego tak chętnie odwołują się zwolennicy metod akceptowanych w głównym nurcie psychologii akademickiej. Bruner (1991) rozróżnił w związku z tym dwie zasadnicze,

niesprowadzalne do siebie formy myślenia: paradygmatycznego oraz narracyjnego. Z kolei Sarbin (1986), odwołując się do typologii hipotez świata Peppera (1946), stwierdził, że metafora narracji wkrótce wyprze dominujące w psychologii współczesnej paradygmaty organicyzmu oraz mechanicyzmu. Nie rozstrzygając tego, na ile zasadne okazały się rozróżnienia Brunera oraz na ile trafne przewidywania Sarbina, można przyjąć, że psychologia narracyjna pozwala spojrzeć na rozwój człowieka w nowy i oryginalny sposób.

Psychologia narracyjna zakłada, że jedyną dostępną człowiekowi formą rozpoznania (nadania) sensu przeżytego czasu jest historia (opowieść) na jego temat, a jedyną możliwą historią jest historia współczesna. Tym samym znaczenie, jakie można przypisać wydarzeniom z przeszłości, jest zawsze zdeterminowane przez terażniejszość oraz zakorzenione w specyficznym jej kontekście, z właściwymi dla niego motywacjami, interesami i potrzebami czy to jednostki, czy grupy społecznej. W odniesieniu do rozwoju indywidualnego człowieka oznacza to, że fakty rozwojowe składające się na indywidualną biografię uzyskują status przyczyn i skutków rozwojowych w kontekście perspektywy czasu bieżącego. Przeszłość może funkcjonować jedynie poprzez terażniejszość i w jej kontekście uzyskuje właściwe sobie znaczenie. Historia nie dzieje się wtedy, kiedy mają miejsce fakty i wydarzenia, które się na nią składają, lecz wtedy, gdy fakty te syntetyzują się i koordynują w kontekście terażniejszości. Historia, czy to w wymiarze społecznym czy indywidualnym, jest więc zawsze podmiotowym aktem kreacji sensu i znaczenia, jakie przypisujemy wydarzeniom z przeszłości.

Freeman (1993) na przykład uważa, że rozwój – wbrew temu, co się powszechnie sądzi – jest procesem zorientowanym ku przeszłości, a nie przyszłości. Podobnie jak w przypadku historii, jego zrozumienie i interpretacja jest możliwa *a posteriori*. Dopiero wtedy życie jednostki można poddać interpretacji oraz rozpoznać w nim (albo nadać mu) określony porządek i sens. Rozwój rozpatrywany prospektywnie jest w istocie nieprzewidywalny i pozbawiony jakiegokolwiek znaczenia, bowiem w przeważającej mierze zależy od nieprzewidywalnych wydarzeń życiowych. Można powiedzieć, że życie należy przeżywać, patrząc wprzód, ale zrozumieć je można jedynie wtedy, gdy patrzy się wstecz.

Warto również podkreślić, że w ujęciu psychologii narracyjnej rozwój człowieka ma wymiar zarówno jednostkowy, jak i kolektywny. Jest to bowiem zawsze z jednej strony podmiotowy akt kreacji sensu i znaczenia, jaki jednostka nadaje własnemu życiu, a z drugiej – tekst, w którego tworzeniu niezbędne są środki oraz

narzędzia kulturowe, w tym przede wszystkim język oraz wyrażone w nim mity, legendy, przypowieści, schematy narracyjne itd. W związku z tym ujęcie to pozwala badać, na ile sama jednostka, a na ile kontekst społeczno-historyczny oraz zawarte w nim treści, wyznaczają ów proces interpretacji.

Powyższe wstępne uwagi pozwalają stwierdzić, że natura rozwoju człowieka zdaje się nie przystawać do takiego sposobu badania i zdobywania wiedzy o rozwoju, który za podstawowe kryterium jego rozumienia przyjmuje kontrolę i przewidywanie, oparte na znajomości uniwersalnych i powszechnych praw, jakim rzekomo podlega rozwój człowieka. Podejście narracyjne oferuje w zamian takie rozumienie rozwoju, które odwołuje się do interpretacji indywidualnego, niepowtarzalnego sensu i znaczenia zdarzeń, okoliczności, sytuacji składających się na indywidualną biografię człowieka, interpretacji, która poddaje się intersubiektywnej ocenie i krytycznej analizie w procesie dyskursu społecznego (Olejnik, 2017). Wprowadzenie do dyskusji panelowej zatytułowanej „Psychologia narracyjna o rozwoju” prof. Elżbiety Dryll niewątpliwie wpisuje się w ów proces w bardzo interesujący i wartościowy sposób.

W pierwszym akapicie wprowadzenia jego autorka stwierdza, że psychologia narracyjna jest „...płaszczyzną budowania teorii rozwoju człowieka (...), głęboko osadzoną w paradygmacie konstrukcjonizmu społecznego”. W kolejnym zdaniu zwraca uwagę na fakt, że teoria ta koncentruje swoją uwagę na interakcjach społecznych i języku, a w jej ramach „...nie kwestionując biologicznego zakotwiczenia przemian rozwojowych, za centralny czynnik, a zarazem przejaw rozwoju indywidualnego uznaje się coraz głębsze, aktywne uczestnictwo w kulturze”. To uczestnictwo z kolei „...zmienia się (...) i doskonali wraz z nabywaniem kolejnych kompetencji językowo-komunikacyjnych, które umożliwiają akwizycję wiedzy i wartości, nadają treści zaangażowaniom emocjonalnym, ale przede wszystkim określają tożsamość jednostki oraz jej miejsce wśród innych ludzi i zadań”.

Profesor Dryll, wskazując perspektywę teoretyczną, w jakiej ujmuje rozwój psychiczny człowieka, charakteryzuje ją w sposób na tyle

ogólny, że wiele kwestii pozostaje niejasnych. Przede wszystkim sam zamiar autorki jest niejednoznaczny, bowiem nie wiadomo, czy celem jest przedstawienie i omówienie wybranych stanowisk i wyników badań z dziedziny rozwoju psychicznego i zmian zachowania, wskazujących na rolę języka oraz interakcji społecznych (niekoniecznie związanych z psychologią narracyjną), czy też wykazanie specyfiki psychologii narracyjnej w ujmowaniu problematyki rozwoju, na co wskazuje określenie psychologii narracyjnej jako „płaszczyzny budowania teorii rozwoju”, a przede wszystkim sam temat dyskusji. Wbrew oczekiwaniom czytelnika (słuchacza), sposób, w jaki autorka prowadzi wywód, wskazuje jednak na tę pierwszą możliwość. Gdyby prawdziwa miała być ta druga, to nie jest z kolei jasne, czy w mniemaniu autorki teoria rozwoju psychologii narracyjnej osiągnęła już swoją dojrzałą postać, czy też jako „płaszczyzna budowania rozwoju” jest dopiero w początkowej fazie jej tworzenia. Przy takim rozumieniu zamiarów autorki należałoby oczekiwać, że albo dokona ona krytycznej analizy usystematyzowanych stanowisk na temat teorii rozwoju, przedstawionych w ramach psychologii narracyjnej, określając tym samym właściwy jej sposób ujmowania rozwoju, albo podejmie próbę zarysowania podstaw takiej teorii w „płaszczyźnie psychologii narracyjnej”. W literaturze z obszaru psychologii narracyjnej można znaleźć usystematyzowane propozycje teoretyczne na temat rozwoju, np. koncepcja Brunera (2004), Sarbina (Sarbin, 1986, Sarbin, Carney, 2006), McAdamsa (2001), Hermansa (2002), ujęcia odwołujące się do myśli Paula Ricoeura (Freeman, 1993), których autorka jednak nie uwzględniła w swoim wprowadzeniu. Moim zdaniem bardziej analityczna refleksja nad tym, czym jest psychologia narracyjna, pozwoliłaby czytelnikowi (słuchaczowi) lepiej zrozumieć cel oraz istotę prowadzonego wywodu.

W swojej refleksji na temat teorii rozwoju Elżbieta Dryll nie wychodzi poza bardzo ogólne stwierdzenia o „coraz głębszym i aktywnym uczestnictwie w kulturze, rozumianym jako centralny czynnik, a zarazem przejaw rozwoju

indywidualnego”². W istocie rzeczy proponuje więc pewną narrację o rozwoju, nie precyzując, dlaczego rozwojowe *telos* w postaci aktywnego uczestnictwa w kulturze jest tym właściwym kryterium rozwoju. Warto zwrócić uwagę, że zaproponowane przez autorkę ujęcie psychologii narracyjnej jako „osadzonej w paradygmacie konstrukcjonizmu społecznego” pomija fakt, że psychologia narracyjna jest dobrą ilustracją „narracyjnego zwrotu”, jaki dokonał się w tym paradygmacie. Polegał on na zwróceniu szczególnej uwagi na znaczenie indywidualnych i kolektywnych opowieści (historii, narracji) jako narzędzi, pozwalających zrozumieć doświadczenie człowieka i jego egzystencję w wymiarze epistemicznym (Ricoeur, 1990; Gadamer, 2003) oraz ontycznym (Heidegger, 1994). Ta zmiana ma istotne konsekwencje teoretyczne i metodologiczne. Jeżeli chodzi o skutki teoretyczne, to polegają one na ujęciu samego rozwoju jako określonej narracji, swoistej historii z właściwą jej strukturą, obejmującą określone kategorie formalne, zakładającą zawsze jakąś formę interpretacji świata, do którego się odnosi. To rozumienie rozwoju w oczywisty sposób odbiega od dominującego w psychologii traktowania rozwoju jako procesu obiektywnego, posiadającego *trzecio-osobową ontologię*, który może być przedmiotem także obiektywnego badania naukowego. Jeżeli tej okoliczności nie bierzemy pod uwagę, to tracimy z pola widzenia najważniejszą cechę wyróżniającą psychologię narracyjną. Co do konsekwencji metodologicznych, to w związku z tym, że rozwój rozumiany jako swoista opowieść o życiu ma naturę tekstualną, może być we właściwy sposób rozumiany tak, jak rozumiany jest tekst, czyli poprzez hermeneutyczną interpretację jego znaczenia.

² Nawiasem mówiąc, stwierdzenie to zawiera w sobie sprzeczność logiczną, ponieważ głębsze i aktywne uczestnictwo w kulturze nie może być jednocześnie czymś niezależnym w sensie logicznym od rozwoju (co wpływa na rozwój), a zarazem jego częścią (przejawem rozwoju). W jaki sposób coś może być przyczyną czegoś, czego jest jednocześnie przejawem? Zazwyczaj przyjmuje się, że przyczyna powinna być w sensie logicznym niezależna od skutku, który wywołuje.

Warto jednocześnie zauważyć, że teoretyczny kontekst konstrukcjonizmu społecznego, w którym sytuuje się psychologia narracyjna, rodzi istotne dylematy. Jeżeli rzeczywistość społeczna i instytucjonalna jest społecznie skonstruowana, to należy zadać pytanie, czy rozwój psychiczny do tej rzeczywistości należy. Istnieją powody, by twierdzić, że należy. Wielu badaczy twierdzi, że rozwój jest pojęciem wartościującym, zakładającym interpretację faktów zmienności zachowania, która jest oparta na różnych społecznie skonstruowanych kryteriach określających, co jest rozwojem, a co nim nie jest (Bruner, 1991; Kaplan, 1983; Przetaczniakowa, 1993). Jeżeli zatem pojęcie rozwoju jest konstytuowane na mocy ontologicznie subiektywnych przeświadczeń, że jest tym, czym jest (np. „rozwój indywidualny to coraz głębsze, aktywne uczestnictwo w kulturze”), to należy zadać pytanie, czy możliwe jest obiektywne w sensie epistemologicznym jego badanie. Ponadto, podążając tropem rozważań Giddensa (1993), należy zdawać sobie sprawę z tego, że rzeczywistość, wobec której staje badacz rozwoju w tym jego rozumieniu, które implikuje psychologia narracyjna, ma naturę podwójnie hermeneutyczną. Interpretację zakłada nie tylko nierozzerwalny związek faktów i języka ich teoretycznego opisu, ale również bardziej podstawowy poziom zdobywania faktów. Badacz tej dziedziny rzeczywistości nie może się posługiwać językiem jak narzędziem neutralnym. Usiłuje bowiem badać obiekty, które w istotny sposób w języku i poprzez język zostały wykreowane (Giddens, 1993; Habermas, 2004). Trudno więc abstrahować w badaniu rozwoju od społeczno-historycznej tradycji konstruowania rozwoju. Niektórzy przedstawiciele konstrukcjonizmu społecznego uważają nawet, że wiedza psychologiczna jest jedynie odbiciem określonych praktyk językowych i społecznych oraz dyskursu naukowego, w sensie logicznym przez nie konstytuowana i zmieniająca się stosownie do zmian, jakim one podlegają. Może być więc oceniana jedynie w kategoriach koherencji wewnętrznej, a nie prawdy czy fałszu. Z tego powodu wszelkie teorie psychologiczne nie poddają się empirycznej weryfikacji, ponieważ nie opisują i nie wyjaśniają żadnych faktów,

nie wychodzą poza język, w jakim są sformułowane (Gergen, 1997; i inni). Zdaniem wielu krytyków nurtu konstrukcjonizmu społecznego tak radykalne ujęcie przekreśla możliwość epistemologicznie obiektywnego badania rozwoju. Zakłada ono bowiem swoisty antyrealizm (Hibberd, 2001), którego nie da się pogodzić z akceptowanymi zasadami postępowania naukowo-badawczego. Ów antyrealizm jest pochodną kluczowych dla konstrukcjonizmu społecznego założeń, a mianowicie konwencjonalizmu oraz teorii znaczenia Wittgensteina. Inne stanowisko w kwestii możliwości naukowego badania świata społecznego zajmuje Searle (1999). Uważa on, że przyczyną nieporozumień związanych z tą kwestią jest nieodróżnianie tego, co obiektywne i subiektywne w wymiarze epistemicznym oraz ontycznym. W wymiarze epistemicznym twierdzenie jest obiektywne, jeżeli jego prawdziwość można ustalić niezależnie od ludzkich uczuć, nastawień i przekonań. W przeciwnym przypadku twierdzenie jest epistemicznie subiektywne. W wymiarze ontycznym to rozróżnienie nie odnosi się do kwestii prawdziwości fałszywości stwierdzeń na temat stanów rzeczy w świecie (ang. *what is the case*), ale do ich statusu ontycznego, czyli sposobu istnienia w świecie. Można więc wyróżnić ten obszar rzeczywistości, który istnieje w sposób obiektywny, oraz ten, który jest konstytuowany na mocy subiektywnych przeświadczeń, że jest tym, czym jest. Zdaniem Searle'a subiektywny sposób istnienia rzeczy w świecie nie przekreśla możliwości ich obiektywnego (naukowego) w sensie epistemicznym badania, co wyklucza się wykluczać realności, jak również antyrealności, chociaż z odmiennych powodów.

Odnosząc się do tez wyrażających – zdaniem autorki wprowadzenia – najważniejsze cechy podejścia psychologii narracyjnej do rozwoju, warto zwrócić uwagę na konsekwencje, jakie z nich wynikają. Ujęcie psychiki jako unikalnej konstrukcji semantycznej elementów znaczących zaczerpniętych z kultury pomija zupełnie procesualny, regulacyjny względem zachowania aspekt psychiki, co stoi w wyraźnej sprzeczności z tradycją rozumienia natury życia psychicznego człowieka. Inaczej mówiąc, psychika człowieka to nie tylko charakterystyczne dla jednostki

lustro tego, co zawarte w kulturze, ale również – a może przede wszystkim – instrument regulacji zachowania, opartej na właściwej orientacji w otoczeniu w jego wymiarze naturalnym (przyrodniczym) oraz społeczno-kulturowym.

Jeśli chodzi o drugą tezę, to nasuwa się pytanie, jaki poziom i rodzaj zaburzeń funkcjonowania psycho-biologicznego wpływa na ograniczenie albo brak możliwości akwizycji znaczeń podstawowych. Nawiasem mówiąc, niejasne jest to, czym są znaczenia podstawowe oraz jakie są w domyśle inne kategorie znaczeń będących przedmiotem akwizycji. Czy proces tej akwizycji obejmuje jedynie pierwszą połowę życia człowieka, jak można by sądzić po omówieniu tej tezy przez autorkę?

Trzecia teza określa, jaki jest warunek świadomego kierowania własnym rozwojem, włączając w to również minimalizowanie niektórych (jakich?) jego ograniczeń biologicznych i środowiskowych. Autorka przyjmuje, że na zaawansowanym poziomie refleksyjność autobiograficzna odgrywa kluczową rolę w procesie podmiotowego kierowania rozwojem. Wydaje się jednak, że refleksyjność (autobiograficzna) stanowi warunek konieczny, ale nie wystarczający dla tego typu regulacji (Lerner, 2002). Z tego powodu na przykład Baltes i Staudinger (2000) wyróżniają trzy dziedziny zastosowań mądrości, tzn. refleksję nad własną przeszłością, zarządzanie bieżącym życiem oraz planowanie przyszłości (ang. *life review*, *life management*, *life planning*). Trzecia teza nie określa bliżej tego, czego dotyczy zaawansowanie (chyba, że autorka ma na myśli poziom zaawansowania refleksyjności autobiograficznej) oraz jaki stopień tego zaawansowania umożliwia kierowanie rozwojem. Nie jest również jasne, w jaki sposób

refleksja autobiograficzna miałaby wpływać na minimalizowanie ograniczeń biologicznych i środowiskowych rozwoju. W omówieniu tej tezy autorka nie przedstawiła stanowiska w tej kwestii.

Cechą łączącą omówienie trzech tez wyrażających perspektywę psychologii narracyjnej jest konceptualizacja rozwoju jako obiektywnego procesu, który można wywieść z analizy faktów zmienności zachowania. Przebieg tego procesu – zdaniem autorki – określają w głównej mierze zmiany w obszarze szeroko rozumianych kompetencji językowo-komunikacyjnych, natomiast jego celem jest „aktywny i coraz głębszy udział jednostki w kulturze”. Przedmiotem uwagi autorki była w związku z tym szczegółowa ilustracja tego wpływu, poparta analizą możliwych mechanizmów leżących u jego podstaw. Niemniej w zaprezentowanym stanowisku nie uwzględniono moim zdaniem wszystkich kluczowych założeń psychologii narracyjnej, które pozwalają określić specyfikę tego nurtu teoretyczno-badawczego w zakresie konceptualizacji rozwoju psychicznego. Wydaje się zatem, że przedstawiona przez prof. Dryll opowieść na temat rozwoju dotyczy psychologii w ogóle, ze szczególnym uwzględnieniem nurtu konstrukcjonizmu społecznego. Natomiast wizja psychologii narracyjnej na temat rozwoju człowieka nie jest jeszcze kompletna i w dalszym ciągu czeka na swoje bardziej całościowe i wyczerpujące ujęcie. Należy jednak podkreślić, że zawarte w komentarzu uwagi w żaden sposób nie podważają wartości zaprezentowanego we wprowadzeniu ujęcia. Stanowisko prof. Elżbiety Dryll stanowi interesujący i twórczy wkład w proces społecznego dyskursu wokół rozumienia natury rozwoju człowieka.

BIBLIOGRAFIA

- Baltes, P.B., Staudinger, U.M. (2000). Wisdom. A metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence. *Journal of American Psychology*, 55(1), 122–136.
- Bruner, J.S. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 18, 1–21.
- Bruner, J.S. (2004). Life as narrative. *Social Research: An International Quarterly*, 71, 3, 691–710.
- Gergen, K. (1997). The place of the psyche in a constructed world. *Theory and Psychology*, 7, 723–746.
- Giddens, A. (1993). *New rules of sociological method: a positive critique of interpretative sociologies*. Stanford: Stanford University Press.
- Freeman, M. (1993). *Rewriting the self: History, memory, narrative*. New York: Routledge.
- Gadamer, H.G. (2003). *Język i rozumienie*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Habermas, J. (2004). *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1. Warszawa: PWN.
- Heidegger, M. (1994). *Bycie i czas*. Warszawa: PWN.
- Hermans, H.J.M. (2002). The person as a motivated storyteller: valuation theory and the self-confrontation method. W: R. Neimeyer and G. Neimeyer (red.). *Advances in Personal Construct Psychology* (s. 3–38). Westport, Ct: Praeger.
- Hibberd, F.J (2001). Gergen's social constructionism, logical positivism and the continuity of error. Part 1: Conventionalism. *Theory and Psychology* 11(3), 297–321.
- Hibberd, F.J (2001). Gergen's social constructionism, logical positivism and the continuity of error. Part 2: Meaning-as-use. *Theory and Psychology* 11(3), 323–346.
- Kaplan, B. (1983). Genetic-dramatism: old wine in new bottles. W: S. Wapner, B. Kaplan (red.), *Toward a Holistic Developmental Psychology*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Lerner, R.M. (2002). *Concepts and theories of human development*. New York: Random House.
- McAdams, D.P. (2001). The psychology of life stories. *Review of General Psychology*, 5, 2, 100–122.
- Olejniki, M. (2017). Kategoria rozwoju w psychologii *life-span* i jej metodologiczne implikacje. *Psychologia Rozwojowa*, 22(3), 25–34.
- Przetacznik-Gierowska, M. (1993). Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży a psychologia rozwoju. Przełom czy kontynuacja? *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1, 3–20.
- Ricoeur, P. (1989). *Język, tekst, interpretacja*. Warszawa: PIW.
- Ricoeur, P. (1990). *Time and Narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sarbin, T.R. (red.). (1986). *Narrative psychology: the storied nature of human conduct*. New York: Praeger.
- Sarbin, T.R., Carney, M. (2006). Narrative turn in social psychology. W: B.D. Midgley, E.K. Morris (red.). *Modern Perspectives on J. R. Kantor and Interbehaviorism* (s. 225–238). Context Press. Reno, NV
- Searle, J.R. (1999). *Umysł, język, społeczeństwo. Filozofia i rzeczywistość*. Warszawa: Wydawnictwo CiS.